

СРЕДНОТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ - СЪСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМИ И ПЪТИЩА ЗА РЕШАВАНЕТО ИМ 2001 г.

УВОД

Пълен анализ на образователната система се прави много трудно, поне по следните причини - изключително разнообразния обхват (практически всеки гражданин по някакъв начин се докосва до нея) и многопосочните задачи, които тя решава.

Основните действащи лица можем да разделим в три групи - ученици, учители и родители. Средата, в която се реализира взаимоотношението им има две съставки - материална (сгради, оборудване и т.н.) и нормативна (законови и подзаконови актове). Практически учебно-възпитателния процес се осъществява чрез мрежа от училища и обслужващи звена.

От изключителна важност са целите, които държавата поставя пред образователната система. Те дават голямо отражение върху подхода към проблемите на образованието.

ХАРАКТЕРИСТИКА НА ОБСТАНОВКАТА

За да се разберат по-добре проблемите и набележат мерки за решаването им следва да се има пред вид следното:

- Като цяло българското общество е в криза.
- Всички проблеми - политически, икономически, демографски, нравствени и други много бързо се отразяват върху училището. То не може да бъде изолиран остров на спокойствие.
- България е във валутен борд с оскъдни средства за образование.
- България е част от бързи интеграционни процеси със страни от Европейската общност и Централна Европа.
- Обществото не се интересува от проблемите на образованието. Те не са на дневен ред. Средствата за масова информация отделят много време и място за незначителни, но сензационни неща, а няма обществен дебат за училището.
- Мрежата от училища е изградена основно преди 15 - 20 години. През последните 50 години тя се е развивала в съвсем друга политическа и икономическа обстановка. Господството на комунистическата идеология и идеята, че работническата класа е най-прогресивна, гробокопач на капитализма и основа за диктатурата на пролетариала доведе до сериозни диспропорции в мрежата от училища - превес на професионалното над общото образование. За съжаление тази тенденция продължава и до днес, въпреки опита на развитите страни.

ПРОБЛЕМИ И ПЪТИЩА ЗА ОТСТРАНЯВАНЕ

Колкото ясното формулиране на проблемите е трудно, толкова по-трудно е и правилното им решаване. Това се дължи на факта, че върху образованието влияят национални, регионални, общински, икономически и политически фактори.

□ Структура на училището

Преди 20 години ЦК на БКП наложи идеята за създаване на ЕСПУ - училища, в които учениците да учат от I до XII клас. Днес по-голямата част от учениците учат в СОУ (това е новото име на ЕСПУ), т.е. в същия вид училище. Събирането на ученици от 7 до 19-годишна възраст в една сграда днес създава много по-големи проблеми отколкото преди - разпространението на насилието и наркотиците е много по-лесно точно в такава среда, от друга страна трудно се обхваща учебно-възпитателния процес в такъв голям възрастов диапазон. Необходимо е ясно да се постави въпроса за ползата от съществуването на такива училища. Да се анализират предимствата и недостатъците им в психолого-педагогически и икономически аспект. Съществува ясна алтернатива - основни училища от I до VIII клас и училища от IX до XII клас. Преодоляването на проблема изисква:

- Задълбочен експертен анализ на ефективността на СОУ.
- Икономическа обосновка на цялата училищна мрежа.
- Финансиране развитието на дистанционното обучение, което може да замени малките училища в слабо населените райони.

□ Ученици

Една от най-важните предпоставки за активното участие на индивида в някаква дейност е мотивацията. Обществена тайна е че учениците днес не са мотивирани да участват активно в учебния процес. Причините за това са комплексни:

- Ученикът не смята, че доброто образование ще му гарантира в някаква степен добра реализация.
- Училището не е интересно място, което той с удоволствие да посещава и да се занимава с това, което му е интересно.
- Налице са твърде много лесни възможности за приятно прекарване на времето, които са по-примамливи отколкото ученето. Петдневната учебна седмица допълнително обуславя отчуждението на ученика от училище и претоварването му в учебните дни.

За съжаление проблемът с мотивацията на учениците може само частично да бъде решен вътре в системата на образованието. Мотивацията за активно участие в учебния процес би трябвало да дойде от цялостната обществена нагласа.

Влиянието на училището върху ученика често се разбира в много тесен план. В същност за детето и юношата в продължение на 12 години държавата това е училището, в което той учи, т.е. ако училището е лошо (в най-общ смисъл), то и държавата е такава и в нея просто не си струва човек да живее. Решаването на проблема с младите хора, напускащи страна, трябва да започне още в училище. Решителни стъпки трябва да се направят за:

- Развитие на разнообразни извънкласни форми - школи, кръжоци, клубове по интереси и други, отговарящи на желанията на учениците.

- Осигуряване на възможност училищата да бъдат отворени в събота и неделя. Да има възможност за занимания по интереси и в почивните дни, т.е. за възпитателната работа не може да има почивен ден.

□ Учители

Отливът от учителската професия не учудва никого пред вид ниските заплати (получавани повече от 10 години), лошите условия на труд и завишените очаквания на обществото за резултатите от него. На тази основа на лице е ясна демотивация на учителите за качествена и активна трудова дейност. Призивите за работа с "възрожденски дух" вече звучат нелепо. Пасивната съпротива на учителското съсловие към неизбежните и необходими промени в образованието може да се окаже най-сериозна причина за техния провал. Отливът на хора от учителската професия засегна преди всичко мъжете учители. Почти пълната феминизация на учителската професия (надхвърляща 86 %) създава и ще създава в бъдеще сериозни проблеми. В психолого-педагогически аспект личността е необходимо да се възпитава по равно от мъж и жена. От части и на феминизацията се дължи влошената дисциплина в училищата, необходимостта от външна охрана на същите, увеличеният брой на болнични листи и сложния психоклимат в много учителски колективи. Разрешаването на този проблем предполага вземане на мерки за привличане на повече мъже към упражняване на учителска професия.

Квалификацията на учителите е в основата на успешната урочна работа. В момента практически не действа ефективна система за квалификация на учителите след завършване на висше образование. Съществуващата система за професионално-квалификационни степени не мотивира учителите за повишаване на квалификацията, тъй като те не само получават ниски заплати, но и сами трябва да финансират квалификацията си. Разрешаването на този проблем е ясно и може да стане на базата на съществуващия опит в страната и чужбина. Най-много през 5 години всеки учител задължително трябва да посети поне веднъж едномесечен курс за квалификация, изцяло финансиран от държавата и завършващ с изпит.

В повечето развити страни учителят играе роля не само на човек, който преподава знания, а е педагогически съветник на семействата на учениците си. Той съдейства за изясняване индивидуалната образователна стратегия на отделното дете. Българският учител е неподготвен за такава роля. В тази насока е необходимо:

- Ясна програма за квалификационни дейности, насочени към формиране знания и умения за новата роля на учителя.
- Промени в учебните програми на висшите учебни заведения, които подготвят учители. Завършвайки висшето си образование учителят трябва да има по-добра подготовка за работа като педагогически съветник.

□ Родители

Характерно за родителите е, че голяма част от тях нямат време или нагласа (или и двете заедно) да общуват с децата си. Повечето от родителите се сецат за тях когато възникне проблем в училище - слаби оценки, неизвинени отсъствия или други наказания. Все още училищните настоятелства са механизъм за събиране на пари. Докато образованието не е в центъра на вниманието на обществото е практически невъзможно по нормативен път да бъдат "принудени" родителите активно да участват в училищния живот. Необходимо е да се разработи национална кампания, основана на модерни рекламни прийоми за привличане на родителите за съучастници в училищния живот.

□ Учебници, учебни програми, учебни планове

Учебникът остана единственото пособие, което учителите масово могат да използват. За съжаление много ученици в горните класове просто не си купуват такива. Необходимо е въпросът с учебните да се разгледа отново в два аспекта: кой ще ги плаща и ще има ли различни варианти на учебници по един същ предмет за един и същ клас.

От гледна точка на Конституцията е необходимо учебниците от I до VIII клас да бъдат безплатни. Напълно излишно е да се печатат различни учебници по един и същ предмет за тези класове. По-важно е издателите заедно с учебниците да са длъжни да произвеждат нагледни средства, подпомагащи използването им в клас - фолио, диапозитиви, табла, макети, софтуер и други.

Друг е проблема с учебниците от IX до XII клас. За тези класове е необходимо да бъдат разработени ясни учебни програми и на тяхна основа да има голямо многообразие от учебници, които да се купуват от учениците. Самите учебни програми трябва да бъдат разработени на две нива, за да се даде възможност на ученика да има индивидуална образователна стратегия. В това отношение първите стъпки вече са направени, за съжаление беше пропусната чудесна възможност с приемането на Закона за степента на образование, общообразователния минимум и учебния план, да се осигури на учениците от последния клас (XII) избираемост на предмети от различните културно-образователни области. Широко рекламираната възможност за избираемост на предмети, достигаща 80 % в последния клас, обаче контрастира с въведената задължителна матура по три предмета, като ученикът може да си избира само един от тях.

Решаването на проблемите, свързани с учебния план не изискват финансови средства. Необходимо е само преразглеждане на някои нормативни документи от гледна точка индивидуалната образователна стратегия на ученика.

□ Финансиране

Ако през 1991 - 1992 година проблемът с финансирането можеше да бъде формулиран като: недостатъчно средства за образование, днес той звучи по следният начин: повече от 10 години липса на инвестиции

в образованието. Това прави проблема изключително сериозен и изисква качествено друг подход за решаването му. Липсата на средства води не просто до амортизиране на материалната база или до отделни лишения, а има и психологически ефект - управленските кадри на всички нива свикват с липсата на средства, използват я за оправдание на бездействието си, губят способност за перспективно мислене и пълноценно разгръщане на управленската си дейност.

Финансирането на училищата в България става директно от МОН (за държавните училища) или от Общините. Не е ясно защо за държавни т.е. с национално значение са обявени професионални училища (техникуми). Според Конституцията държавата има изключителен ангажимент безусловно да осигури основното образование, което е задължително за всички български граждани. Следователно от първостепенна важност според Конституцията е финансирането на основните училища. На второ място по важност би трябвало да бъдат профилираните гимназии, които осигуряват на държавата интелектуален елит.

Съществен проблем представлява липсата на национално установена методика за определяне едногодишната издръжка на ученик. По тази причина не е възможно да се пресметне какви средства са необходими на ниво училище, община или държава. Вече 10 години Министерският съвет нарушава Закона за народната просвета, като не подготвя държавното образователно изискване по чл. 16, т. 17 - Едногодишна издръжка на деца и ученици в държавните и общинските детски градини, училища и обслужващи звена.

Преодоляването на проблема с финансирането следва да стане в няколко посоки:

- Незабавно изпълнение на чл. 16, т. 17 от ЗНП.
- Решително увеличаване на средствата за образование в държавния бюджет и гарантиране пълноценна издръжка на основните училища.
- Освобождаване на училищата от данъци, в това число при купуване на стоки и услуги да не се начислява ДДС.
- Даренията на фирми (пари или вещи) за училища да се признават за разходи.

□ Материална база

Остарялата материална база е хроничен проблем за българските училища. Той се усложнява от изключително бързото развитие на техниката и информационните технологии в други страни. Така към проблема с остарелите сгради, инвентар и други се прибави проблема с липсата на компютри, учебен софтуер и нагледни средства, отговарящи на съвременните изисквания. Ненавременни решения на МОН допълнително изострят обстановката. Например с новия учебен план от учебната 1999/2000 г. бе въведен общообразователен предмет информатика, без да бъдат обезпечени всички училища с компютърни кабинети, или се въвежда ранно чуждоезиково обучение от I до IV клас, без да има подготвени учители и нагледни средства.

Разрешаването на този проблем трябва да се търси както чрез увеличаване на средствата за образование, така и чрез икономически механизми за стимулиране на фирми, произвеждащи дидактически материали в помощ на учебния процес.

□ Стипендии

Не е ясно защо учениците получават стипендия. В обстановка на изключително затруднено финансиране на образованието липсата на сериозна мотивация за даване на стипендии буди недоумение. Подпомагането на социалнослаби ученици в системата на образованието следва да става чрез осигуряване на пособия за учене (например учебници и тетрадки), а не чрез даване на пари на ръка.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Мерките, които е необходимо да се вземат за отстраняване на посочените до тук проблеми, могат да се групират в следните основни насоки:

- Национална стратегия за инвестиции в образованието.
- Промени в нормативните документи, които да подобрят мотивацията на учениците и учителите за участие в учебно-възпитателния процес.
- Мерки за превръщане на училището в място, където ученикът да може да задоволява своите потребности и интереси.

06.04.2001 г.

Митко Кунчев